

voor het remonstrantisme, de rechtsgelijkheid van remonstrant en contraremonstrant verdedigt, maakt op de volkomen vrijheid om zijne meening te verkondigen zeer belangrijke uitzonderingen. Vooreerst mag, meent hij, de overheid geen enkel dogma dulden, dat in strijd is met het heil van den staat en de goede zeden. Hieronder zou, in deze dagen, menige magistraat ongetwijfeld begrijpen de praedestinatieleer, de lijdelijkheid van den mensch, de goederengemeenschap, het vrije huwelijk, het malthusianisme, ja zelfs naar het schijnt het algemeen stemrecht. In de tweede plaats meent hij dat van den magistraat niet de minste duldning verwacht mag worden voor hen die leeren, dat men geen woord aan ketters te houden heeft, of dat een geëxcommuniceerd koning van zijn troon vervallen is, of die onderstellen dat de heerschappij op genade gegrond is, en ook niet voor die halve Christenen, welke geen verdraagzaamheid willen prediken! In de derde plaats heeft ook die kerk geen recht om geduld te worden, waarvan alle leden, die zich er bijvoegen, tevens onder de heerschappij van een anderen vorst komen te staan. In de vierde plaats wil hij niet geduld hebben, wie het bestaan van een God loochent. Vrijheid voor ieder dus, behalve voor wie in de hoofdzaken van den schrijver verschilt. Dit alles is te lezen in zijne *Epistola de Tolerantia*, die in 1689 verscheen. Ook andere zoogenaamd vrijzinnige schrijvers kwamen tot dezelfde slotsom. Zelfs de Puritein Milton, die reeds veertig jaren vóór Locke, op m. i. veel meer afdoende gronden dan deze, de vrijheid van gedachting heeft verdedigd, maakt toch ten aanzien der papisten, zij 't ook om zuiver staatkundige en in die dagen wel te begrijpen redenen, eene uitzondering. 1) Hoe Rousseau met verbanning of dood wilde gestraft hebben, al wie de door hem niet betwijfelde dogmata, God, deugd en onsterfelijkheid, verwierp en uit den staat wilde jagen al wie durfde zeggen: „hors de l'Eglise point de salut”, is even bekend, als de maatregelen die de revolutionairen der vorige eeuw namen, om de kerk, niettegenstaande zij deze van den staat gescheiden verklaarden, naar hunne inzichten te regelen. In het zoo hoogst beschaafde Frankrijk werden de Protestanten, alleen om hun geloof, te allen tijde vervolgd. Wel schenen de filosofen der vorige eeuw andere beginselen ingang te zullen doen vinden, maar in de praktijk

1) Zie diens *Areopagica*, en *A treatise of civil power in ecclesiastical causes*; the Prose Works of Milton, bij J. A. St. John, Vol II, p. 97 and 532.